

УДК. 9(4) 2.

Майя Лутай,

Житомирський державний університет

**ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ СЕРЕД ПОЛЬСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРЩИНИ У ДОКУМЕНТАХ І СПОГАДАХ
ОЧЕВИДЦІВ**

У статті на основі архівних джерел і спогадів очевидців висвітлено трагічні сторінки голодомору серед польського населення Житомирщини.

Голодомор 1932-1933 років – це одна з найжахливіших сторінок у багатовіковій історії українського народу. Понад 60 років ця трагічна тема замовчувалася радянською історіографією. Першими, хто розпочав наукове вивчення геноциду українців, були американські вчені. У 1984 році конгрес США утворив спеціальну комісію "для дослідження причин голоду в Україні в 1932-1933 роках". Результати роботи цієї комісії – 200 друкованих аркушів записів розповідей колишніх громадян СРСР, які пережили страхіття голодомору, наукові розробки та ін.

Так, бібліографія канадського вченого Марка Цариника налічує сотні книг і статей, присвячених різним аспектам голодомору. Подіями 1932-1933 років в Україні займалися американські дослідники Дж. Мейс і Роберт Канквест, а також американські та англійські журналісти.[1]

Засекречені раніше архівні документи, які потрапили до рук членів комісії були настільки шокуючими, що в 1987 році В.В. Щербицький змушений був визнати факт голодомору в Україні. Починаючи з 1990 року, в Україні з'явився цілий ряд досліджень, присвячених голодомору (А. Перковський, С. Пирожков, С.В. Кульчицький, С. Старів, В. Мирочко). Всебічне вивчення цієї проблеми стало можливим лише після відновлення української державності. Голова Верховної ради України Володимир Литвин влучно відзначив, що "гребля мовчання з цього питання була прорвана з набуттям Україною незалежності".

Дослідження цієї проблеми активізувались у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору (1993 р.). У періодичній пресі було опубліковано чимало статей, присвячених цій трагічній даті. Незважаючи на те, що сьогодні існує ціла низка публікацій, присвячених голодомору 1932-1933 років, ця тема не є вичерпаною. Зокрема, не висвітлена проблема голодомору серед національних меншин, у тому числі й польської. Автор поставив собі за мету на основі архівних джерел і спогадів очевидців висвітлити трагедію голодомору 1932-1933 років на Житомирщині не лише серед українського, а й серед польського населення. Такі дослідження, на нашу думку, варто було б провести у кожній області України, скласти списки жертв голодомору у кожному селі, селищі, районі, місті, назвати по можливості всіх загиблих поіменно. Це дало б можли-

© Лутай М., 2004

вість з більшою вірогідністю встановити чисельність втрат не лише українців, а й інших національних спільнот України, які стали жертвами сталінського тоталітарного режиму.

Насильницька колективізація, непомірні хлібозаготівлі, так зване розкуркулення, масові репресії не оминули і поляків, які з давніх-давен проживали на українській землі. За даними перепису 1926 року, в УРСР поряд з 23,2 млн. українців проживало 2,7 млн. росіян, 1,6 млн. євреїв, 467,4 тис. поляків, 393,9 тис. німців, а також представники інших національних груп. Поляки були третіми за кількістю в республіці (після росіян і євреїв) і становили 48 % польського населення СРСР. Поляки проживали також у 14 із 41 округів і в Молдавській АСРР. Основна ж їх маса була зосереджена на Правобережній Україні, зокрема на Житомирщині. Так, у Волинській окрузі проживало 86,6 тис. чол. (18,2 % всього польського населення); Коростенській - 40,6 тис.чол.; Шепетівській – 60,2 тис. (12,6 %); Проскурівській – 58,6 тис. (12,3 %); Бердичівській – 48,4 тис. (10,2 %). Незначна кількість поляків мешкала у східних і південних округах України – 7 тис. у Харківській (1,5%), 5,2 тис. у Мелітопільській (1,1 %). Більшість поляків проживала у сільській місцевості (80,3 %) і тільки 19,7 % – у містах [2].

На Житомирщині у 1925 році був утворений єдиний в Україні Мархлевський польський район (нині смт. Довбиш Житомирської області). До його складу увійшло 107 сіл і хуторів, об'єднаних у 34 сільради, в тому числі 2 українських і 1 німецька. Територія новоутвореного району становила 650 кв.м., і в ньому проживало 42 161 чол., у тому числі 30 907 (73,3%) поляків, 7 679 (17,9%) українців, 3 907 (7,4%) німців, 476 (1,1%) євреїв, 166 (0,4%) росіян. На 1 грудня 1933 року його площа збільшилася до 856,4 кв. м., а кількість населення досягла 54 319 чол. [3].

Колективізація у польському районі проходила з великою напругою. Селян насильно записували до колгоспів. Навесні 1933 р. у Мархлевському районі було колективізовано лише 16,8% господарств. До кінця 1933 року ця цифра зросла до 32%. Незадоволення селян колгоспними порядками привело до масових виходів з колгоспів. Так, у селі Лобарська Гута у колгоспі, що об'єднував 365 господарств, невдовзі залишилося лише 12. З існуючих в районі колгоспів тільки у 1932 році 42% господарств було визнано владою як "куркульський елемент" [3: 32].

Масове розкуркулення українців, поляків проводилось і в інших районах області. Так, у Володарсько-Волинському районі в селі Старий Бобрик була репресована родина Адама Желізко (сім'ю з 9 осіб вислали в Карелію); у селі Рудня-Кропивенка (62% населення якої становили поляки) було "розкуркулено" і вислано родини Йосипа Ординського, Карла Ясінського, у селі Рудня-Камінь сім'ю Журавських, власників млина Степана і Антоніну Гриценків за відмову вступити до колгоспу, вислали із села, а в їхній хаті зробили контору; у селі Лезники були ви-

слані родини Барановських, Корицьких, М'яновських; у селі Капелянка (із 149 осіб 143 становили поляки) було вислано родину Лісицьких; у селі Коритище розкуркулили і вислали родини Жидецьких, Сорочинських; у селі Рудня-Закоморна частина заможних селян, щоб не потрапити під прес "розкуркулення", вступила до колгоспу; а тих хто не вступив, зокрема сім'ю Мазурів, було вислано [4].

Непомірні державні хлібозаготівлі (якщо у 1930 році Україна мала здати 310 млн. пудів хліба, то в 1931 – вже 477 млн. пудів) призвели до того, що Україна відчувала гостру нестачу продуктів харчування. Наприкінці 1932 року з'ясувалося, що держава вигребла з України все, що могла, і це призвело до голодомору. За 17 місяців – з квітня 1932 по листопад 1933 року – в Україні загинули мільйони людей: українців, німців, поляків та інших народів [5: 221].

Про жахливе становище, яке склалось у польському національному районі, довідуємось із доповідної записки секретаря Мархлевського райпарткому Марчевського від 5 лютого 1933 року до обкому КП(б)У "Про захворювання селян на ґрунті голоду". Секретар повідомляв обком КП(б)У, що на 1 лютого 1932 року в десяти сільрадах – Новий Завод, Здань-Болярка, Прутівка, Покостівка, Вили, Генрихівка, Биківка, Сарнівка, Неборівка, Олізарка – зареєстровано 54 родини (248 осіб), вражених голодом, із яких 6 чоловік померло, а частина (а це в першу чергу діти) лежать опухлі. У цій трагічній ситуації є промовисто-цинічною позиція самого секретаря: "Верить всем сведениям не следует, ибо здесь может иметь место провокация и политическая спекуляция со стороны кулачества и других антисоветских элементов... Некоторые сельсоветы добиваются организации в районе получения материальной помощи этим голодающим. Я считаю, что стать на такой путь, это значит дать повод классово-враждебным элементам и лентяям, иждивенчески настроенным, использовать отдельные случаи голода с целью политической спекуляции" [6]. Виявляється, що опухлі від голоду люди можуть іще вдаватися до політичної спекуляції?! Аналогічною була позиція керівництва УРСР. 26 квітня 1932 року Станіслав Косіор у листі до Сталіна писав: "У нас є окремі випадки і навіть села, що голодують, однак це лише наслідок місцевого головопяства, перегинів, особливо стосовно колгоспів. Всілякі розмови про "голод" на Україні слід категорично відкинути". Отже, вище партійне керівництво вдалося до тактики замовчування голодомору [7].

Правда, на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 3 серпня 1932 року В'ячеслав Молотов сказав: "Ми стоїмо справді перед привидами голоду і до того ж у багатьох хлібних районах" [7: 14]. Він бачив весь трагізм ситуації, що склалася в Україні, але нічого не зробив, щоб їй запобігти, крім того, він ста активним виконавцем сталінської політики геноциду українського селянства.

7 серпня 1932 року з'явився власноруч написаний Сталіним драконівський закон про охорону соціалістичної власності, який у народі отримав назву закону "про п'ять колосків". Згідно з ним посилювалися репресії і застосовувалася вища міра покарання – "розстріл із конфіскацією всього майна" за так зване розкрадання соціалістичної власності. За пом'якшуючих обставин – позбавлення волі терміном на 10 років і теж з конфіскацією майна. Амністія заборонялася. Улітку 1933 року за цим законом було засуджено 150 000 осіб, при цьому засуджували навіть дітей, які намагались знайти хоч якусь їжу [7: 14].

Місцеві органи влади, керуючись вказівками вищого партійного керівництва, вдалися до посилення репресій, а розмови про масовий голод серед населення кваліфікували як антирадянщину і куркульські провокації. Так, прокуратура Махлевського району за період з вересня 1932 до лютого 1933 року притягнула до відповідальності (оштрафувано, забрано обладнання) 102 господарства за самовільний помол зерна в жорнах [3: 31]. Нещасні люди були позбавлені навіть права змолоти зерно.

А "боротьба" за хліб тривала, і особливе місце в ній відводилось Україні. У листі до Л. Кагановича від 11 серпня 1932 року Сталін писав: "Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 50 райкомов высказались против плана хлебозаготовок, признав его нереальным. В других райкомах обстоит дело, как утверждают, не лучше... Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять. Имейте в виду, что Пилсудский не дремлет и его агентура на Украине во много раз сильнее, чем думает Реденс или Косиор. Имейте также в виду, что в Украинской компартии (500 тысяч членов, хе-хе) обретается немало (да, не мало) гнилых элементов, сознательных и бессознательных петлюровцев, наконец – прямых агентов Пилсудского. Как только дела станут хуже, эти элементы не замедлят открыть фронт внутри (и вне) партии, против партии. Самое плохое это то, что украинская верхушка не видит этих опасностей.... Поставить себе целью превратить Украину в кратчайший срок в настоящую крепость СССР: в действительно образцовую республику. Денег на это не жалеть" [7: 14-15]

Згідно з рішенням політбюро ЦК ВКП(б) від 22 жовтня 1932 року в Україну прибула "надзвичайна комісія" на чолі з В'ячеславом Молотовим. Ця комісія з листопада 1932 до січня 1933 року з допомогою 112 тисяч активістів вичавила з селян ще близько 90 млн. пудів хліба. Але і цього було радянській владі замало. Під тиском В. Молотова ЦК КП(б)У 18 листопада 1932 р. ухвалив постанову "Про заходи по посиленню хлібозаготівель" згідно з якою посилювалися репресії проти колгоспного активу, місцевих партійних і радянських працівників, проти

селян. У постанові, зокрема, вказувалося: "Зобов'язати ДПУ провести арешт і засудження найзлісніших рахівників і бухгалтерів колгоспів, які зривають виконання плану хлібоздачі... Охопити цією операцією до 300 осіб, сконцентрувати удар на особливо важливих для успіху хлібозаготівок районах і колгоспах"

26 листопада 1932 року було надруковано в пресі УСРР наказ наркома юстиції і генерального прокурора УСРР, у якому наголошувалось, що репресія є одним із потужних засобів подолання класового опору хлібозаготівлі. Дозволялося застосовувати нещадні заходи до "куркулів" і всіх "класових ворогів", які, мовляв, зривають або гальмують хлібозаготівлі [7: 17].

6 грудня 1932 року ЦК КП(б)У повідомляв Москву, що станом на 5 грудня ДПУ арештувало 340 голів колгоспів, 750 членів правління, 140 рахівників, 140 бригадирів, 256 завгоспів і 195 інших осіб [8: 5]. 6 грудня 1932 року ЦК КП(б)У і Раднарком УСРР ухвалили постанову "Про занесення на "чорну дошку" сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі". На Житомирщині до списку таких сіл потрапили Кодня і Велика Татарнівка. 15 грудня 1932 року ЦК КП(б)У затвердив список 82 районів, які не виконали плану хлібозаготівель і куди припинялися поставки будь-яких промислових товарів. 19 грудня 1932 року ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР розглянули питання про хлібозаготівлі в Україні. Вони визнали їх незадовільними і доручили "виправити" ситуацію двом сатрапам – Л. Кагановичу і П. Постишеву. Але ніякі надзвичайні заходи не допомогли – на кінець 1932 року план хлібозаготівель було виконано лише на 72% [7: 19]

Із селянських засіків вигребли все до зернини, і в Україну прийшов голодомор. Почався він, по суті, ще у 1932 р., але апогею досяг у 1933 р. Страхіття 1933 року перевершили все те, що пережив наш народ протягом тисячоліть.

Голодомор охопив майже всі райони Житомирщини. Особливо тяжким було становище в Баранівському, Брусилівському, Дзержинському, Коростишівському, Мархлевському, Попільнянському, Ружинському, Троянівському, Чуднівському та інших районах нашого краю.

У польському національному районі голод досяг апогею навесні 1933 року. Люди вмирали цілими сім'ями. На початку березня 1933 року в районі голодом було охоплено 16 сіл. Найбільше від голоду потерпали діти. Так, у селі Яблунівка Мар'янівської сільради мати-вдова, доведена до відчаю, вигнала з хати 4-х дітей зі словами: "Хай ідуть куди хочуть, я не можу на них дивитись". І знову ж таки секретар Мархлевського райпарткому називає голодомор "кулацькою провокацією" і заявляє: "Некоторые сельсоветы, идя по линии наименьшего сопротивления, а порою и прямо подпевая кулацкой провокации, делают шумиху о массовом голоде, представляют в райисполком списки на 30, 40 голодающих

семейств по селу. Бюро РПК мобілізувало партійну організацію на боротьбу с кулацкой провокацией, стремящихся использовать отдельные случаи недоедания и голода в антисоветских политических целях" [9].

А голод посилювався. В районі були зафіксовані випадки канібалізму. Так, жителька хутора Бабинський Дранецько-Хатської сільради Марцеліна Добровольська 13 травня 1933 року зарізала 8-літнього сина Вікентія і разом з дочкою Юзефою з'їли його, а через тиждень мати зарізала і доньку [10]. У селі Драницькі Хатки (нині село Червоні Хатки) померли від голоду Голуб Антон, Голуб Болеслав, Голуб Анеля, Голуб Станіслава, Голуб Тадеуш, родина Голімбійовських з дітьми, Паліковська, Подунай Аксенія, Ревуцька Марія, Поляковський Антон з дружиною, Ревуцька, Ревуцький Цилістин, Свінціцький Франц, Свінціцька Євгенія, Томашевська Анастасія, Томашевський Калістрат і троє його дітей, Томашевський Анастас, Шатківський Павло, Шатківська Тетяна, Шатківська Устина і троє її дітей, Шпонарський Фелікс з дружиною Марією і двома дітьми, Шпонарський Адольф, Шпонарський Зигмонт, Шпонарська Октавія, Ціунчик Василь [11].

Жителька села Нова Борова (Володарськ-Волинський район) Аделіна Йосипівна Свінціцька згадує: "Ми жили на хуторі, в родині було 9-ро дітей. Мали корову, тільну телицю, поросят, птицю. Прийшли активісти і все забрали. Мама ледь упросила, щоб залишили телицю. Але через кілька днів прийшли і забрали телицю, потім зарізали і цілу ніч пили й гуляли, а наша сім'я залишилася без нічого і була приречена на смерть. Умерли всі, лише я чудом залишилась жива, мене забрали і виходили далекі родичі" (спогади Аделіни Йосипівни Свінціцької, 1915 р.н.).

У селі Семенівка Бердичівського району від голоду померла мати Вілька Йосипівна і її донька Килина Загребські. У родині Рибінських від голоду померли троє – батько Броніслав Якович, син Микола, донька Емілія. Галина Василівна Кудель засвідчила, що в їхній родині голод забрав п'ятьох чоловік – батька Франца Васильовича, бабуню Тамару Василівну і трьох дітей – Надію, Павліну, Станіслава (спогади Галини Василівни Кудель, 1915 р.н.).

Весною 1933 року географія голодомору з кожним днем розширювалась. Так, у селі Старочуднівська Гута Дзержинського (тепер Романівського) району за неповними даними від голоду померло понад 50 осіб. Казимир Кубинський був розкуркулений у 1931 році, помер від голоду в 1933, а через місяць у полі неподалік від села Сульжинівки померла і його дружина Кароліна. У родині Йосипа (Юзика) Скоропадського було семеро дівчат. Спочатку помер батько, за ним – шестеро дітей, найменшу дівчинку від голодної смерті врятували родичі. У сім'ї Віктора Кільницького померло 7 осіб (спогади Анастасії Петрівни Гнатюк, 1914 р.н. та Марії Олександрівни Залесової, 1916 р.н.).

У Краснополі Чуднівського району від голоду померло майже чотириста чоловік українців і поляків, в тому числі: Бистрицький Тиміш, Бистрицький Роман, Бистрицький Броніслав, Вахівська Броніслава, Гроховський Фелікс, четверо осіб у родині Кудинських: Альбіна, Ганна, Станіслава, Франка, Лініцький Станіслав і дві його доньки, Лініцький Франко і троє дітей, Лініцькі Кароліна і Марія, четверо осіб у сім'ї Томніцьких, троє у родині Томашевського Юзика, троє дорослих і двоє дітей у сім'ї Фіранських, Волянська Франка і троє дітей, Хмілевський Казимір і шість членів його родини, четверо осіб у сім'ї Цілінського Адама, Михайло і Юзик Цілінські [12].

За неповними даними у селі Рудокопи Червоноармійського району від голоду померло 57 осіб поляків і українців (спогади Юзефи Хмарської, 1910 р.н. і Софії Марущак, 1911 р.н.).

Згідно із свідченнями Віктора Онищенка, в селі Осівці Брусилівського району від голоду померло понад 100 осіб, були випадки людоїдства (спогади Віктора Онищенка, 1911 р.н.).

У селі Степок Чуднівського району у родині Мудрука Андрія голод забрав шестеро дітей із семи, в один день померло п'ятеро дітей з восьми у Василя Самохвала, у родині Лисака Арлана з шести дітей залишилася лише одна донька, померло п'ятеро дітей у сім'ї Ришківського Казимира. За неповними даними, в селі від голоду померло 68 із 184 мешканців села, з них 37 дітей. Голод призвів до того, що села Степок і Польова Слобідка майже обезлюдніли і були у 1934 році приєднані до колгоспу ім. Сталіна та до Жеребківської сільської ради [13].

Учитель-пенсіонер Павло Никанорович Герасимов, житель села Кропивня Володарськ-Волинського району, розповів, що у 1932 році в селі від голоду померло 79 осіб, а в 1933 році понад 200 чоловік. Серед померлих були і українці, і поляки. Мали місце випадки людоїдства (спогади Павла Герасимова).

Наслідки наростання голоду на Житомирщині можна простежити на прикладі Дзержинського (нині Романівського) району, в якому проживало багато поляків. Якщо в березні 1933 року в районі голодувало 200 господарств, то у квітні їх налічувалось уже понад 500. Значно зросла смертність. Якщо за перший квартал 1933 року по селах, охоплених голодом, вона становила до 50 осіб, то лише за квітень в Романові вмерло 43 особи, в Годисі за березень і квітень – 62 особи. Зросла смертність і по менших селах [14]. Житель села Гордіївка Франц Людвикович Камінський з болем згадує: "Люди в селі вмирили як мухи. Йдеш по вулиці, а тобі назустріч людина з опухлими, як стовпи, ногами і байдужими, скляними очима. Пройде кілька десятків метрів, впала, і вже мертва". Жителька цього ж села Марія Полянська розповідала: "Найстрашніша мука, від якої можна збожеволіти, – це бачити, як вмирають з голоду діти. Хто не бачив голодних дітей, той не зрозуміє того жаху. В нашій

сім'ї було шестеро душ: я, мій чоловік, Полянський Семен, та четверо малолітніх синів: Григорій, Павло, Петро, Іван. Ми з чоловіком ледве ходили з пухлими ногами. А діти ... діти, вкрай висохлі, з непомірно великими головами, здавалися живими кістками, які німо кричали: "Їсти! Їсти! Їсти!" Чому Господь не забрав і мене?! Адже чоловік і четверо моїх синочків навіки залишилися в страшному 33-му... В моїй пам'яті назавжди залишилися їхні очі, пройняті стражданням і нелюдською мукою. Ці очі – волошки моїх синочків дивляться крізь роки в мою душу і не дають спокою..." [15].

У травні 1933 року голодувало 5000 осіб у Троянівському районі, з них 2250 колгоспників і 2750 одноосібників. Було госпіталізовано 175 дітей колгоспників і 325 дітей селян-одноосібників [16].

Випадки канібалізму були зафіксовані в Баранівському, Брусилівському, Коростишівському, Троянівському, Коростенському та інших районах Житомирщини.

Жахливий випадок стався у родині Альони Галіцької (село Лісобуда Коростенського району). Сім'я складалась із десяти душ: батько, мати, 8-ро дітей. Батько був засуджений, п'ятеро дітей – Олександр, Броніслав, Степан, Фелікс, Юзефа – померли з голоду, і мати, щоб врятувати інших, вирішила зарізати хворого чотирьохрічного сина Домініка. Трагедія сталася 16 червня 1933 року [17].

Випадки людодїства були в селі Давидки (мати Софія Михайленко зарізала трьох своїх дітей), у селі Гуто-Мошківка, де брат Іван Мільков, домовившись зі своєю сестрою Софією Муравською, вбив її малолітнього сина Віктора [18].

У селі Білилівка Ружинського району лише на двох вулицях померло 136 осіб, у 19 дворах вимерли повністю сім'ї, а таких вулиць у селі було більше десяти. За 1933 рік у Білилівці померло 850 – 900 осіб – четверта частина села. І це лише в одному селі! [19]

Про жахливі страхіття голодомору розповіла старожителька села Лебединці Андрушівського району Марія Денисівна Дорошенко. За її словами в Лебединцях від голоду померло близько 1000 осіб. Випадки канібалізму були і в Лебединцях. Степан Ткачук зарізав і з'їв п'ятеро своїх дітей! Вдумайся, читачу, до якого стану була доведена людина, яка з батька перетворилася на людоджера (спогади Марії Денисівни Дорошенко). Аналогічний випадок був і в селі Товща Держинського району. Доведена до відчаю жінка-мати стала людодїркою – вона з'їла двох своїх діток – семирічну донечку і дванадцятирічного сина [20: 106].

У селі Городківка Андрушівського району люди почали вмирати від голоду з листопада 1932 року. Помирали в хатах, на подвір'ях, на вулицях під тином. Йшли з життя ті, хто весь свій вік працював на землі, дбайливо її обробляв. Умирили сім'ями, по декілька осіб за день. Умирили поляки, українці... Усього в Городківці за роки голодомору загину-

ло понад 900 осіб [20: 117-118]. За неповними даними, у селі Гошів Овруцького району від голоду померли: Лукаш Баратовський, Домна Баратовська, Степан Баратовський, Олексій Щуровський (помер у полі). У родині Володимира Невмержицького померло 5-ро дітей, а також брат Григорій і сестра Наталія Невмержицькі. За спогадами старожилів, людей від голодомору рятував ліс і робота на будівництві дороги (спогади Людмили Володимирівни Киреєвої та Анатолія Миколайовича Невмержицького).

У селі Троковичі Черняхівського району в 1933 році померло дві третини мешканців. В одному з сіл поблизу Житомира з 3500 жителів померло 800, а на світ з'явився лише один новонароджений – син місцевого активіста [21: 282].

Про трагічні наслідки голодомору, який охопив Житомирщину навесні 1933 року свідчить таблиця (табл. 1), складена на основі доповідної київського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР про кількість голодуючих районів та населених пунктів області (куди входила і частина районів Житомирщини*) та надання продовольчої допомоги населенню (не раніше 1 березня 1933 р.) [22: 399 – 400].

Про становище районів Житомирщини, які входили до складу Вінницької області, свідчать відповідні джерела станом на 15 травня 1933 року.

Бердичівський і Любарський райони належали до другої групи районів, уражених голодом, Держинський, Чуднівський і Янушпільський – до третьої групи. Якщо на 30 квітня в області голод вразив 33 райони, 385 сіл, 24 тис. 690 господарств, 103 тис. 698 осіб, то на 17 травня 1933 року голод охопив уже 38 районів, 481 сілраду і понад 120 тис. 903 особи. Як бачимо, за 17 днів кількість голодуючих збільшилася на 17 тис. 205 осіб [22: 508-510].

Таблиця 1.

№ п/п	Назва району	К-ть. насел. пункт	К-ть. голод. сімей	К-ть. голод. доросл.	К-ть. голод. дітей	К-ть. хвор.	К-ть опух.	К-ть померлих.	Випад труподства	Надано прод. допом.
1	Барашівський	6	—	1560	2200	438	—	—	—	13 т.
2	Житомирський	12	2192	138	611	200	180	180	—	9,3 т.
3	Коростенський	7	940	1623	2529	—	—	—	—	30 т.
4	Попільнянський	35	—	3000	3267	77	2000	60	—	133,5 т.
5	Ружинський	22	—	2595	1200	800	140	22	—	—

* Значна частина районів нинішньої Житомирщини належала також і до Вінницької області. Житомирська область була утворена в 1937 р.

6	Черняхівський	11	278	601	921	—	46	5	1	—
---	---------------	----	-----	-----	-----	---	----	---	---	---

Таблиця 2.

№ п/п	Назва району	Охоп. сіл	Колг-госп	Одно осіб госп	Разом госп	Голодує осіб		Опухлих		Померло
						На 30 квітня	На 15 травня	На 30 квітня	На 15 травня	
1	Дзержинський	12	—	—	200	—	500	—	—	—
2	Бердичівський	8	—	—	320	618	618	—	—	—
3	Любарський	28	147	154	301	—	—	114	114	—
4	Чуднівський	6	16	2	18	Дані відсутні				
5	Янушпільський	—	200	500	2500	3000	3000	Дані відсутні		

Жахливу картину трагедії і спустошення українського села на початку літа 1933 року, в тому числі на Житомирщині, описав кореспондент англійської газети "Манчестер гардіан" М. Маггерідж (до речі, був одним з перших кореспондентів, які повідомили західну громадськість про голодомор в Україні). Він писав, що сталінський тоталітарний режим перетворив найродючішу землю в світі на журливу пустелю [21: 292].

Вважається, що голодомор закінчився восени 1933 року. Але документи засвідчують, що він тривав і на початку 1934 року. Так, у Коростенському районі в лютому 1934 року у селі Могильне опухли від голоду сім'ї Сидора Степанчука (він, дружина і троє дітей), Власа Левченка (дружина і двоє дітей), Степана Коржука (у нього в 1933 році померла 16-річна донька і три сини, а в 1934 опухли дружина і троє маленьких дітей). У селі Ришівка опухли від голоду сім'ї колгоспників: Бориса Кучера (дружина і двоє дітей), Ганни Малої (вдова і донька), Павла Мищенка (п'ятеро осіб). Голодували і пухли від голоду сім'ї колгоспників села Жупанівки: Степана Кучинського (5 душ), Франца Виговського (6 осіб), Івана Приходька (6 осіб), а також селяни-одноосібники – Франц Кончало (4 особи), Франц Рафальський (8 душ), Степан Демчук (6 душ). У селі Жабче вмирали цілі сім'ї. Так, у родині Пилипа Соколовського померли діти, опухла вся сім'я у Михайла Вознюка. Голодувало 30 господарств у селі Нова Богушівка, десять дітей опухло від голоду. У селі Стара Богушівка опухли від голоду цілі родини селян-одноосібників – Ф. Ганського (5 душ), В. Стасевича (3 чоловік), М. Скаковської (7 осіб), П. Орловського (7 душ). Почали пухнути від голоду селяни-одноосібники – Петро Виговський, Іван Довгошиєнко (колишній червоний партизан), вдова Юстина Грибовська [23].

Це лише ті факти, що зафіксовані, а скільки таких чи подібних випадків у кожному районі не було занотовано, і вони залишилися лише у пам'яті старшого покоління.

Радянський голодомор, за різними джерелами, забрав від 7 до 15 мільйонів українських селян. Достовірну цифру жертв голодомору і сьогодні назвати немає можливості, лише подальші дослідження у кожному регіоні зможуть наблизити нас до істини. Але якою б не була ця цифра, рахунок іде на мільйони людей. Мільйони людських життів за 500 днів – ось на що прирік українську націю сталінський режим. Щоб зрозуміти, яку жертву і втрату поніс український, а з ним і інші народи, що проживали в Україні, зауважимо: сучасне населення Австрії складає – 8 млн. осіб, Болгарії – 8,5 млн., Бельгії – 10 млн., Данії – 5,2 млн., Угорщини – 10,3 млн. Голодомор 1932 – 1933 рр – це національна трагедія українців та інших народів, які населяли Україну в ті трагічні 30-ті роки і які разом з українцями сповна випили чашу болю, гіркоти і страждань.

22 листопада 2003 року в Україні вперше на офіційному рівні відзначено скорботну дату – День пам'яті жертв голодоморів. Цей день – День нашої національної трагедії. Адже у безвість пішли не поховані, неоп-лакані, невідмолені по-людськи мільйони українців, тисячі поляків та інших народів України. Згадаймо їх, одвічних хліборобів, безвинно уб'єнних на українській землі, помолімося за них.

Список використаної літератури

1. Савельєв В., Хорошун Б. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні і його відображення в науковій і громадській думці Заходу // Політика і час. – 1993. – №8. – С. 63-67.
2. Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні. // Віче. – 1993. – №2. – С. 121.
3. Стронський Г. Злет і падіння. Польський національний район в Україні у 20 – 30-ті роки. - Тернопіль, 1992. – С. 18.
4. Білобровець О. Історія польських поселень Володарсько-Волинського району // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. - Житомир, 2001. – С. 61-90.
5. Остафійчук В.Ф. Історія України. Сучасне бачення. - К., 2002. – С. 221.
6. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО), ф. П-42, оп. 1, спр. 59, арк. 30-31.
7. Голодомор 1932 – 1933 рр. / Упоряд. Н.Я. Дзюбенко-Мейс. – К., 2003. – С. 13.
8. Якименко М. Хто може це спростувати? // Золоті ворота. – 1993. – Вип. 4.
9. ДАЖО, ф. П-42, оп. 1, спр. 59, арк. 199.
10. ДАЖО, ф. П-42, оп. 1, спр. 59, арк. 277-278.
11. Матеріали сільської ради села Червоні Хатки.
12. Архів сільської ради с. Краснопілля Чуднівського району Житомирської області.

13. Архів Жеребківської сільської ради.
14. ДАЖО, ф. П-45, оп. 1, спр. 122, арк. 46-47.
15. Свідки і жертви голодомору звинувачують // Романівський вісник. – 2003. – 22 травня.
16. ДАЖО, ф. П-135, оп. 1, спр. 256, арк. 69.
17. ДАЖО, ф. П-433, оп. 1, спр. 30, арк. 25-26.
18. ДАЖО, ф. П-433, оп. 1, спр. 32, арк. 108.
19. Ямковий І. Геноцид. – Житомир. - 1999. – С. 70.
20. Мельник О.Л. Історія села Товща. У книзі: Архіви – скарбниця людської пам'яті. – Житомир, 2002.
21. Канквест Р. Жнива скорботи. – К. – 1993.
22. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1999. – С. 399-400.
23. ДАЖО, ф. 433, оп. 1, спр. 32, арк. 25.

M. Łutaj. Wielki głód (hołodomor) w latach 1932-1933 wśród ludności polskiej Żytomierszczyzny z dokumentów i wspomnień naocznych świadków.

W tym artykule zostały odzwierciedlone tragiczne strony wielkiego głodu wśród polskiego społeczeństwa na Żytomierszczyźnie.

M.Lutai. The Golodomor (Great Hunger) in 1932-1933 Among Polish Population of Zhytomyrshchyna in Papers and Eyewitnesses' Recollections.

The article highlights tragic pages of the Golodomor among Polish population of Zhytomyrshchyna on the basis of contemporary records.